

С.В. Шелест

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВЛЯЧИХ КІЛ НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Динамізація міжнародних відносин у середині та другій половині 80-х рр. ХІХ ст. при активній участі німецької дипломатії (втручання в російсько-австрійське протистояння на Балканах, загострення німецько-французьких відносин) спонукала громадсько-політичні кола України до роздумів про подальшу розстановку сил у Європі. Спостерігаючи за новими явищами і тенденціями в європейській політиці, українські діячі робили спроби екстраполювати їх на українську справу. Приводом для цього послужила зацікавленість, проявлена до українського питання політичними колами Німеччини.

Ідея завоювання України та її економічних ресурсів виношувалася в німецьких урядових колах ще задовго до початку Першої світової війни, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр., у роки канцлерства Отто Бісмарка [1, с.19].

Так, О.Бісмарку належала ідея створення на руїнах Російської імперії “Київського королівства”. В умовах особливого загострення австро-російських стосунків у 1888 р. О.Бісмарк ініціював появу в берлінському журналі “Gegenwart” статті філософа Е.Гартмана “Росія в Європі” [15, с.65].

Е.Гартман застерігав російських політиків від експансії на Захід, погрожуючи підтримкою національних рухів у західних регіонах Російської імперії, які при сприянні німців перетворилися б у національні держави. Значну роль у цьому проекті поділу Росії відіграло “Київське королівство”, до складу якого увійшли б етнічні українські землі. Ще в 1885 р. інформаційне бюро Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини отримало дані про те, що двоє галицьких українців представляли українську справу князеві О.Бісмарку особисто [15, с.66].

Під кінець ХІХ ст. в Україні спостерігалися прояви інтересу до об’єднаної Німеччини, хоч відразу після появи на політичній карті Європи Німецької імперії українська громадськість поставилася до неї досить

нейтрально. Нечисленна українська преса, що зосереджувалася у Галичині, обмежувалася передруком із зарубіжних видань інформації про події внутрішньополітичного життя Німеччини. Таке ставлення можна пояснити тим, що урядові кола кайзерівської Німеччини спочатку не виявили зацікавлення політичними інтересами українства. Політична думка галицьких українців сконцентрована була, основним чином, на справах культурно-просвітницького характеру, крім того, переживав занепад громадсько-політичний рух на сході України, пригнічений русифікаторською політикою російського царизму [1, с. 19].

Щодо Австро-Угорщини, то у своїй політиці вона прагнула використати кожний чинник, який міг би послабити її супротивника – Росію, незважаючи на те, що підтримка українського національного руху в Росії несла загрозу для самої Австро-Угорської імперії, до складу якої входили українські землі Східної Галичини, Буковини й Закарпаття. Австрійські чиновники під тиском Німеччини змушені були підтримати також ідею створення “Київського королівства”, а отже, й вирішувати проблему претендентства на український престол, на чолі якого, на думку І. Черновола, мав стати польський аристократ українського походження, відомий своїми українофільськими поглядами, Адам Сапіга [16, с. 74].

Остаточна ідея загарбання України оформилася наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме в цей період окремі німецькі урядові кола наполегливо наголошували на необхідності переходу до “світової політики”. Найбільш типовою формою реалізації експансіоністської політики в європейських умовах був німецький “Drang nach Osten” – “Тиск на Схід” [4, с. 235].

Метою монополістичних кіл Німеччини, на які опирався кайзерівський уряд, у кінці XIX – на початку XX ст. було завоювання світового панування. Цій концепції стали підпорядковуватися всі політичні, економічні й воєнні заходи Німецької імперії. Висувалися різноманітні шляхи здійснення даного плану, різниця між якими полягала лише в питаннях тактики й не мала принципових відмінностей, оскільки політика німецьких монополістів носила однаково агресивний характер. Такі задуми отримували підтримку в періодичній пресі, у виступах політичних діячів Німеччини, що сприяло зростанню численних організацій шовіністичного характеру й виникненню одного з найреакційніших напрямків німецької імперської політики – пангерманізму, основним виразником якої стала Пангерманська ліга, утворена 9 квітня 1891 р. Ця організація стала осередком формування й поширення агресивної ідеології [17, с. 18; 7, с. 783].

У пангерманських планах світового панування одне з чільних місць відводилося Україні. Так, у 1895 р. у Берліні було видано брошуру під

назвою “Велика Німеччина і Середина Європа в 1850 р.”, у якій відкрито декларувалися плани Пангерманської ліги на майбутнє. Автор цього твору зазначив, що “...до складу “Великої Німеччини” повинні ввійти, крім західноєвропейських держав, таких як Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австро-Угорщина, Польща, Прибалтика, Румунія, Сербія, на сході також і Україна” [1, с.19].

У 1897 р. при Міністерстві закордонних справ Німеччини було утворено спеціальний український відділ із вивчення українського питання. Представники різних політичних партій Німеччини й депутати рейхстагу налагоджували тісні контакти з українськими націоналістичними колами Західної України, обіцяючи можливе відторгнення Східної України від Російської імперії й об'єднання в одну державу, якщо це буде вигідно Німеччині. Для вивчення ситуації до Росії засилалися так звані “журналісти-експерти”. Найбільш відомими з них був пангерманіст Пауль Рорбах, який у 1897 р. відвідав Україну та виступав із гаслами перетворення її у напівсамостійну державу, залежну від Німеччини. У своїх творах його ідеї підтримував і Георг Клайнов, німецький діяч, який спеціалізувався на вивченні історії та економіки слов'янських народів [6, с.141].

Пангерманська ліга підтримувала зовнішньополітичну доктрину німецьких урядових кіл. Її центральний орган “Alldeutsche Blätter” не переставав пропагувати ідею відторгнення від Росії українських земель. На його сторінках неодноразово повторювалося, що могутність Росії відносно Європи й Близького Сходу зумовлена наявністю України. Якщо захопити цю країну, то Росія перетвориться на пересічне азіатське державне утворення [14, с.8].

На початку ХХ ст. увага пангерманців до України посилюється. Це підтверджується й інтенсивною економічною експансією німецького капіталу в промисловість України, особливо в цукрову. Значна частина великих промисловців Німеччини звернула увагу на Україну, яка була важливим економічним районом, оскільки в 1912 р. давала 48% промислової та 52% сільськогосподарської продукції від усієї царської Росії [11, с.91].

Економічні ресурси й корисні копалини України привертали увагу німецьких промисловців, які ще з початку ХХ ст. стали вкладати тут свої капітали, зокрема, викупили в Україні багато заводів та промислових підприємств. Проте у виробленні своєї східної політики Німеччина зважала не лише на загарбання економічного потенціалу України, але й на стратегічне використання її територій як бази для розвитку експансії в бік Кавказу, а потім Ірану та Середньої Азії. У перспективі передбачалося підпорядкування України під німецьку зверхність. За таких умов Німеччина могла б загрожувати найважливішій англійській колонії – Індії та

забезпечити захист східної частини Багдадської залізниці від Росії [5, с. 101-102].

Мету німецьких монополістів дуже чітко сформулював “король сталі”, німецький промисловець А.Тіссен у 1900 р.: “Росія мусить поступитися нам районами Прибалтики, можливо, частково Польщею і областями по Дунаю, включаючи Одесу, Приазов’я з Кавказом. Це відкриє нам сухопутний шлях у Персію та Малу Азію, щоб, у разі потреби, наздогнати Англію в Єгипті та Індії” [9, с. 17].

Радник концерну А.Тіссена М.Ерцбергер в одному з документів, переданому прусському військовому міністру фон Фолькенгайну, писав, що “розтрити російського колоса неможливо без неодмінного відторгнення від нього України”. Такої ж точки зору дотримувався голова німецького союзу промисловців Г.Клас, який у доповідній записці вимагав повернути Росію в “допетровські кордони”, позбавивши її всіх територій на захід від Дніпра, які мали перейти до складу новоутвореної польської держави. “Українці могли б створити власну формальну державу на Лівобережжі Дніпра під скіпетром Габсбургів” [9, с. 18].

Заслуговує на увагу й ідея П.Рорбаха, німецького публіциста, який був активним пропагандистом так званої політики “лімітрофних держав”, спрямованої проти Росії, і висунув проект утворення де-юре самостійної української держави під німецьким протекторатом. Представники німецьких монополій висували дві концепції у розв’язанні українського питання – утворення лімітрофної української держави, підлеглої Німеччині, з метою розколу й послаблення Російської імперії; організація саботажу, диверсій, заколотів в Україні, а також безпосереднє використання українців у війні з Росією. Останній концепції віддавали перевагу також Генеральний штаб німецької армії й провідні австрійські військові діячі та політики, які в разі утворення української держави побоювалися втратити частину територій Австро-Угорщини, населених українцями – Східну Галичину, Буковину й Закарпаття [8, с. 144].

З початком Першої світової війни німецькі провідні кола й надалі розробляли плани поширення свого впливу на Схід. Так, 28 липня 1914 р. Пангерманська ліга опублікувала у меморандумі, авторами якого були Г.Кассо й А.Гугенберг, своє бачення завдань війни проти Росії, а саме: визначалися територіальні захоплення на Сході за рахунок України, Польщі, Білорусі, Прибалтики. До цього документа додавалися відповідні карти й коментарі [1, с. 20].

Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося й у періодичних виданнях. З перших днів війни проблема відокремлення України від Росії зайняла одне з чільних місць у німецькій та австро-

угорській пресі. Так, газета “Die Gamburger Nachrichten” у статті “Українське питання” відстоювала ідею відвоювання України у Росії, і це завдання розглядала як одне з найважливіших на сході Європи. Ідеї створення з України буферної держави пропонувалися також у статті “Бісмарк про війну з Росією і про незалежність України”; схожі публікації містили й берлінський щомісячник “Neu Deutschland” та дрезденський тижневик “Das groβere Deutschere Deutschland” [5, с.212].

На початку липня 1914 р. кайзер дав розпорядження “революціонізувати” Україну “прокламаціями, агентами і грошима”, тобто вжити заходів до організації змов і заколотів [9, с.18].

Необхідно зазначити, що для цього були передумови. Генеральні штаби Німеччини й Австро-Угорщини доклали чималих зусиль, щоб організувати підготовчу роботу на українських землях для ведення воєнних дій. Крім суто військових заходів – налагодження транспорту, системи постачання, фортифікаційних робіт – проводилася підготовка і в оперативному відношенні: здійснювалася організація агентурних мереж для збирання конфіденційної інформації, створювалися осередки підривної роботи, проводилися пропагандистські акції. Спецслужби обох держав нарощували обсяг роботи на українських землях. У 1893 р. для її координації уряди видали “інструкцію по веденню розвідки в мирний час”, а в 1895 р. при “Розвідувальному бюро” Генерального штабу Австро-Угорщини була створена спеціалізована група для координації розвідки в Росії [10, с.47].

Німецька та австрійська спецслужби почали проводити спільні заходи для боротьби із шпигунством з боку Росії та для налагодження розвідувальної мережі в Україні. Вже до 1915 р. на території Російської імперії існувало щонайменше 15 таємних організацій Німеччини та Австро-Угорщини, які здійснювали розвідницьку діяльність [10, с.47]. Це свідчить про інтерес із боку Німеччини та її союзників до України. Німецькі плани стосовно Близького Сходу й австрійські щодо Балкан змушували уряди Центральних держав надати українській справі окрему вагу, оскільки вони хотіли відтіснити Росію від своїх кордонів та від узбережжя Чорного моря, створити своєрідний кордонний вал і усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах і в Туреччині. З цього погляду створення буферних держав із західних частин Російської імперії, в тому числі й України, набирано особливого значення [13, с.64-65].

Німецький канцлер Бетман-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні від 11 серпня 1914 р. відзначав про необхідність викликати повстання в Україні, пов’язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних регіонах царської Росії, сусідніх із Німеччиною або Австрією. Проте цей план був орієнтовним і брався до

уваги тільки в разі винятково сприятливого перебігу подій війни на Сході, а створення буферних держав носило б, перш за все, стратегічно-оборонний характер [8, с.143-144].

Підтвердженням планів німецького уряду була нота міністрів закордонних справ Німеччини та Австро-Угорщини турецькому урядові від 21 листопада 1914 р., у якій вони від імені Центральних держав заявили: “Нашою головною метою у цій війні є тривале ослаблення Росії, і в разі нашої перемоги, створення незалежної Української держави було б нам дуже до душі” [8, с.144].

Таким чином, українське питання напередодні Першої світової війни неодноразово фігурувало у зовнішньополітичних концепціях німецьких урядових кіл. Одна частина німецьких діячів розраховувала лише на захоплення економічного потенціалу України й на стратегічне використання її території. Вони відстоювали ідею перетворення України в підвладну Німеччині державу. Інша частина на чолі з П.Рорбахом допускала можливість утворення формально самостійної української держави під німецьким протекторатом, за умови успішного ведення війни на Сході та з метою послаблення Російської імперії.

У цей час найбільший інтерес Україна представляла для німецьких промисловців, яких приваблювали природні ресурси країни й можливість перетворення її в сировинний придаток. Вони виступали за повне підкорення України, припускаючи її часткову самостійність лише в разі необхідності.

Німецькі урядові кола, розглядаючи українські землі як важливий стратегічний пункт та плацдарм для просування на Близький та Середній Схід, вважали за необхідне повне підкорення України, але під час війни їхня політика коливалася між концепціями німецьких промисловців та пангерманським журналістським колом П.Рорбаха.

1. Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.19-23.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.
3. “Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871–1918 гг. – М., 1977. – 318 с.
4. История дипломатии. – Т.2. – М., 1963. – 831 с.
5. Кулінич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). – К., 1963. – 346 с.
6. Кулінич І.М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // “Дранг нах Остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С.141-146.
7. Пангерманский союз // Советская историческая энциклопедия. – Т.10. – М., 1967. – С.783.

8. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3-4. – Львів, 1997. – С.140-162.
9. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в Першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.17-26.
10. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини і Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.45-58.
11. Украина в период империализма (начало 20 в.) // Большая советская энциклопедия. – Т.44. – М., 1956. – С.90-92.
12. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. – 1995. – №2-3. – С.50-70.
13. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. – 1996. – №1. – С.64-85.
14. Чернега П., Кучер В., Байраківський А. До причин розв'язання Першої світової війни // Політика і час. – 1998. – №5-6. – С.5-9.
15. Чорновол І. Галицька шляхта і проект “Київського королівства” Отто Бісмарка // Сучасність. – 1997. – №3. – С.65-71.
16. Чорновол І. Поляки і українці Австро-Угорщини в II пол. 80-х рр. ХІХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 2. – Львів, 1995. – С.71-81.
17. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939). – К., 1983. – С.15-19.
18. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань. Німеччина в українській політичній думці (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.59-70.

In the article is analyzed the Ukrainian question in the foreign policy conceptions of Germany. The author tells about conquer plans of Pangermanic league, monopolists and government of the German Empire to Ukraine before World War I.